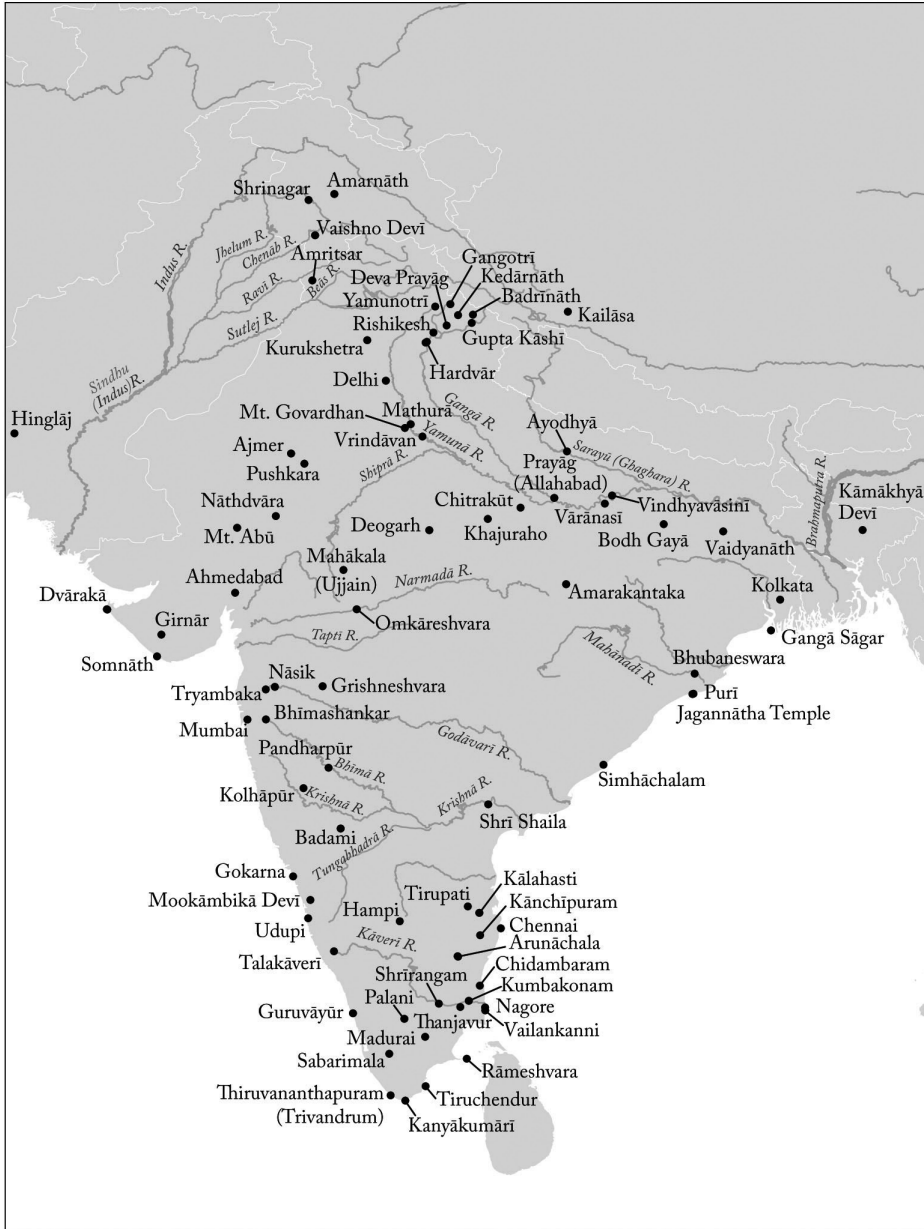

INDIA

1.

SVETA MJESTA I RIJEKE INDIJE

O ovoj sam knjizi počela razmišljati prije više od dvadeset pet godina dok sam bila u gradu Banārasu, koji leži na rijeci Gangi na sjeveru Indije. U to sam vrijeme pisala knjigu o tom gradu, koji sam smatrala najvažnijim indijskim svetim gradom. Stoljećima su mnogi posjetitelji Banārasa, ili Vārānasīja, uspoređivali taj grad po svetosti i važnosti s Meccom, Jeruzalemom i Rimom. Smatrali su ga najsvetijim mjestom hodočašća u Indiji. Primjerice, 1860-ih godina je britanski upravni službenik Norman Macleod oduševljeno napisao: “Benares je za hinduiste ono što je Mecca za sljedbenike Muhameda, ili što je Jeruzalem za Židove. To je ‘sveti’ grad Hindustana. Nikada nisam vidio tako vidljivo utjelovljenje religije; na svijetu ne postoji išta slično.”¹ Izdvajanje jednog središta prema kojem se čitava religijska zajednica okreće u kolektivnom sjećanju ili tijekom molitve, imalo je smisla za Macleoda, kao i za mnoge druge koji su kroz odgoj prihvatili misaone navike koje je oblikovala zapadnjačka monoteistička svijest. Čak je i u Indiji bilo mnogo onih koji su zastupali misao o središnjem i vrhovnom značaju Banārasa, koji Hinduu zovu i Kāshī, grad svjetlosti.² To je jedan stari i veličanstveni grad. Njegove guste ulice su mračne, a njegova riječna obala blistava. Jutarnji obredi kupanja tijekom kojih su ljudi okrenuti prema Suncu, kao i tereni za spaljivanje preminulih su bilo grada što uvijek ostavlja trajni utisak na posjetitelja ili hodočasnika.

Tijekom godina mnogo sam puta povremeno živjela u Banārasu. Međutim, dok sam istraživala legende i hramove ovoga grada, postepeno sam počela shvaćati ono što većina hinduista već zna – da Banāras ne predstavlja jedino veliko mjesto hodočašća za hinduiste, već da je dio široke mreže takvih mjesta koja se proteže uzduž i poprijeko Indije. Sama imena hramova, *ghātova*, kao i mjesta za kupanje u tom gradu izvedena su iz tog šireg krajolika, kao što se imena Kāshija i njegovog velikog Šivinoga hrama Višvanāthe mogu naći na mjestima hodočašća u čitavoj Indiji. Počela sam shvaćati da je čitava Indija velika mreža tih mjesta hodočašća. Mjesta međusobno ukazuju jedna na druga. Neka su stara, a druga suvremena. Ta mreža je složena i neprestano se mijenja. Kao cjelina ona predstavlja ono što bismo nazvali “svetom geografijom”. Ona je prostrana i složena jednako kao i sam potkontinent. U toj široj mreži hodočašća ništa ne stoji samo za sebe, pa čak ni veličanstveni grad Banāras. Sve je dio živog i povezanog krajolika koji ima svoje priče.

U početku nisam bila voljna prihvatiti tu složenu sliku. Još uvijek sam željela otkriti zbog čega je to jedno mjesto posebno i po čemu se razlikuje od ostalih mjesta. Međutim, shvatila sam da ću Banāras spoznati jedino u okviru mnogo šireg sustava značenja u kojem se važnost ne mjeri jedinstvenošću nego učestalošću, čak i u slučaju slavnoga grada Kāshīja. Duplikati svih značajki toga svetoga grada mogli su se naći posvuda. Oni su činili simboličan obrazac zbog kojeg Banāras nije bio jedinstven, već nerazdvojni dio širega krajolika koji se oblikovao ponavljanjem i povezivanjem njegovih značajki. Počela sam shvaćati da Kāshī nije bio *jedino* središte, već jedno od mnogih središta zadivljujućega i policentričnoga krajolika koji je bio povezan hodočasničkim stazama.

Jedna od najvažnijih izreka koja se vezuje uz taj sveti grad je da je Kāshī, grad svjetlosti, mjesto duhovnog oslobođenja, koje se zove *mokša* ili *mukti*. *Kaśjām maranam muktih*, ljudi govore. “Smrt u Kāshīju je oslobođenje.” U Kāshī dolaze hodočasnici iz čitave Indije kako bi ovdje živjeli u starosti i doživjeli dobru smrt. U tom pogledu Kāshī je poseban, slavan po smrti, neki bi rekli najpoznatiji. Kāshī je jedan od sedam gradova koji daju *mokšu*. Tu su još i Ayodhyā, Mathurā, Hardvār, Kānchī, Ujjain i Dvārakā. Tih sedam gradova zovu *mokṣadājaka*, davatelji duhovne slobode. Kaže se i da je Kāshī zemaljska manifestacija Šivinog sjajnog svetog simbola, *lingama* svjetlosti, gdje je Šivina beskonačno duga svjetlosna zraka probila zemlju. Međutim, po tome je poznato još barem jedanaest ostalih mjesta, od kojih su sva slavna u Indiji. Ta čitava skupina je poznata kao dvanaest *lingama* svjetlosti. Dok sam prije mnogo godina proučavala Banāras, njihova imena su mi bila samo imena, iako je svako od tih Šivinih mjesta imalo svoj hram u Kāshījevoj svetoj strukturi. Počela sam shvaćati i da su slavne Kāshījeve boginje povezane sa stotinama boginja u mreži asocijacija koja se zove *śākta pīte*, ili “sjedišta moći” Boginje. Kroz taj grad teče i rijeka Gangā. Sa svojim slavnim *ghātovima* za kupanje ona je jedna od “sedam Gangi” Indije uključujući i rijeke Narmadu, Godāvarī i Kāverī. Svaka od njih se hvali nebeskim podrijetlom i velikom moći koja se pripisuje Gangi koja teče duž Banārasa na

sjeveru Indije. Čitavo to sveto područje Kāshija ima polumjer od pet kroša, oko petnaest kilometara. Oko toga područja možete napraviti petodnevno hodočašće koje se zove *pančakroši* i koje ima pet postaja. S vremenom sam otkrila da *pančakroši* nije jedinstveno hodočašće, već vrsta petodijelnoga hodočašća koje je također poznato u Ayodhyi, u Omkareshvari na rijeci Narmadi, na planini Brahmāgiri u Maharashtra, i na desetinama drugih mjesta. Povrh svega, postoje duplikati i samoga Kāshija jer brojne gradove i hramove po čitavoj Indiji nazivaju “Kāshijem juga”, “Kāshijem sjevera” ili “skrivenim Kāshijem” Himalaye.

Jednog popodneva tijekom putovanja na Himalayu posjetila sam jedan od tih Kāshija: Gupta Kāshi, “skriveni Kāshī”, u dolini rijeke Mandākinī, jedne od pritoka Gange. Ovdje, u tom malom selu, pronašla sam pravi Kāshī Viśvanātha hram. Ispred hrama je bio lijepi *kund*, bazen za kupanje. Zove se Manikarnikā, prema zaljevu za kupanje kod Manikarnike, velikog zemljišta za kremiranje u Kāshiju. Bazen za kupanje se punio iz hladnih izvora. Te vode su navodno dolazile izravno iz Gangotrija i Yamunotrija, himalajskih izvorišta rijeka Gange i Yamune. Kao što ćemo vidjeti, Gomukh, Kravlja usta, je ime mjesta visoko iznad Gangotrija gdje se prvi tanki mlaz Gange pojavljuje s ruba ledenjaka. Sjetila sam se da se u velikom Kāshiju dolje u nizini Manikarnikā Kund također puni, tako barem govore, iz podzemnog izvora koji teče izravno od Gomukh. Jasne veze između tog malog sela, njegovoga hrama i njegovog bazena za kupanje s Kāshijem i velikom svetom geografijom Indije pomogle su mi da shvatim ideje o kojima sam mnogo godina čitala u svetim tekstovima. Otkrila sam i da je Gupta Kāshī, kao i mnoga druga mjesta na Himalayi, povezan i s veličanstvenim pričama iz *Mahābhārate*. Priča se da su braća Pāndava i Draupadī prošli ovim selom dok su se penjali u planine za vrijeme svog posljednjeg zemaljskog putovanja. Ovdje je petero braće Pāndava ostavilo svoje ratne toljage, koje im tada više nisu bile potrebne. Toljage su danas tamo, u malom hramu Šivinog avatāra Bhairave.³

Tijekom sljedećih godina prešla sam tisuće kilometara hodočasničkih staza te veće svete geografije. Nastojala sam shvatiti kako je In-

dija kroz stoljeća bila građena kao sveti krajolik. Pažljivo sam bilježila duplikate svetih mjesta, mreže svetih rijeka, sistematizaciju lingama svjetlosti, rasprostranjenost sjedišta Boginje. Posjetila sam izvore četiri od sedam svetih rijeka – Gange, Narmade, Godāvārī i Kāverī. Putovala sam do Zapadnih ghātova, uskim komadom zemlje između planina i mora koji se zove Parashurāma Kshetra. Tu zemlju je po predaji iz mora izvadio jedan od Višnuovih *avatāra*, Parašurāma. Otkrila sam da je svaki dio Indije dio jedne isprepletene cjeline. Tražila sam mjesta koja se vezuju uz Krišnin život i učenje – od njegovog rodnog mjesta u Mathuri do mjesta gdje je navodno umro, na poluotoku Gujaratu. Nailazila sam na bezbrojna mjesta koja su navodno posjećivali junaci iz *Mahābhārate* dok su u progonstvu lutali šumama stare Indije, ili koje su posjetili Rāma, Sītā i Lakšmana tijekom šumskog putovanja koje je opisano u *Rāmājani*. Shvatila sam da kamo god krenuli u Indiji, pronaći ćete živi krajolik u kojem su planine, rijeke, šume i sela povezani s pričama o bogovima i junacima. Ta zemlja sadrži znakove bogova i tragove junaka. Svako mjesto ima svoju priču. I obratno, svaka priča ima svoje mjesto u velikom skladištu mitova i legendi.

Ovaj krajolik ne povezuje mjesta samo s bogovima, junacima i svecima. Povezuje ih i međusobno, kroz lokalne, regionalne i nadregionalne hodočasničke obrede. Čak i više od toga, te se veze protežu iz ovog svijeta prema beskonačnosti povezujući ovaj svijet s onim drugim svijetom. Hodočasnička Indija je živo zamišljen krajolik koji nije stvoren štovanjem samo jednog važnog mjesta, već povezivanjem, ponavljanjem i umnožavanjem mjesta kako bi ona stvorila čitav jedan svijet. Osnovno pravilo je ovo: Što je stvar važnija, to se treba više ponavljati. Ponavljanje mjesta, stvaranje grozdova i krugova svetih mjesta, izdvajanje skupina od četiri, pet, sedam ili dvanaest lokacija – sve to čini jedan živi simbolični krajolik kojem nije svojstvena isključivost i jedinstvenost, već policentričnost, mnoštvo i ponavljanje. Najvažnije, taj “zamišljeni krajolik” nisu stvorili svećenici i njihova literatura, iako je o tome svakako napisano mnogo knjiga. Stvorili su ga milijuni hodočasnika koji su izgradili moćan osjećaj zemlje, mjesta i pripadnosti putovanjima na odredišta kojima su ih vodila njihova srca.

Ranih 1990-ih su se pokazale i političke dimenzije tog svetog krajolika, kada je nastao spor oko Rāmjanmabhūmija, rodnog mjesta Rāme u Ayodhyi. To mjesto je navodno u šesnaestom stoljeću uništio jedan od generala cara Babura te ga je zauvijek zapečatio izgradnjom džamije točno na njegovom mjestu. Radikalna struja hindskih nacionalista zavjetovala se da će ponovno izgraditi Rāmin hram. Aktivisti su osmislili slogan *Hum mandir vahīn banājenge*. (“Izgradit ćemo hram baš na tom mjestu.”) Kontroverze oko točnog mjesta Rāminog rođenja istakle su samo značenje pojma jedinstvenosti u simbolizaciji hinduističke svete geografije. Čak je i u Ayodhyi bilo mnogo mjesta koja su slovila kao Rāmino rodno mjesto. Zavjet da će se graditi “točno na tom mjestu” nije bio dosljedan s obzirom da u Indiji postoji dugačka povijest ponavljanja svetih obilježja u složenom krajoliku, gdje postoji osjećaj mnoštva. Naravno, tradicionalni religijski oglasi i hvalospjevi tisućama svetih mjesta hinduističke Indije doista sadrže izraz “na ovom mjestu”. Ljudi koriste čak i poetsku slobodu kako bi naglasili veličinu i slavu “baš tog mjesta”.⁴ No, takvi hvalospjevi se uvijek nalaze u okvirima širega konteksta u kojem hvaljena mjesta nisu jedinstvena, već u biti bezbrojna. Ne ograničava ih sposobnost božanskog da bude prisutno u bilo kojem od njih, već sposobnost ljudi da otkriju i spoznaju božansku prisutnost u svima njima. Do nedosljednosti, naravno, dolazi zbog priča o isključivosti i jedinstvenosti koje su u većoj mjeri svojstvene zapadnjačkim monoteističkim tradicijama, a koje se sada pojavljuju u hinduističkim okvirima u kojem su obrasci religijskog značenja tradicionalno građeni na mitovima o božanskom mnoštvu i obilju.

Ovo je knjiga o Indiji, hodočasničkoj Indiji. Neko vrijeme nisam bila sigurna hoću li je napisati. Bojala sam se da će slika svete geografije s njezinim bogovima i kretanjem hodočasnika još više potaknuti novi hindski nacionalizam koji zastupa isključivost. Međutim, stvarnost koju ovdje opisujem i tumačim nema obilježje religijske isključivosti već složenosti, pokretljivosti i pluralizma. Ovo je knjiga o tome kako su mreže mjesta hodočašća stvorile osjećaj položaja i pripadanja – na lokalnoj, regionalnoj i nadregionalnoj razini. Ne kažem i “nacional-

noj razini” jer ovaj način poimanja zemlje i krajolika je mnogo stariji od suvremene nacionalne države. Povijest hodočasničke Indije seže mnogo stoljeća u prošlost i daje nam zapanjujuću sliku zemlje koju ne drži na okupu moć kraljeva i vladara, već koraci hodočasnika.

Taj narativni način izgradnje krajolika je jako važan za razumijevanje skupa osjećaja i obreda koji daju moć i dubinu suvremenom hindskom nacionalizmu. Iako su neke znanstvene analize indijskog nacionalizma i, u zadnje vrijeme, hindskog nacionalizma prepoznale i uvažile taj živi krajolik, većina njih ne obraća pozornost na hodočasničke običaje koji još od davnina oblikuju odnos prema zemlji koju zovemo Indija. U svojoj knjizi *The Felt Community* indijski intelektualac i povjesničar Rajat Kanta Ray zagovara proučavanje onoga što on naziva “zajednicama osjećaja”, po uzoru na Weberov slični pojam. Pomno promatra oblike osjećaja kulturalne pripadnosti koji su duboko ukorijenjeni u hinduističku i indo-muslimansku povijest. Piše: “Pretpovijest svakog nacionalnog pokreta leži u osjećajima, identitetima i poimanjima. To su sastavni dijelovi mentaliteta i kulture skupine ljudi koje privlači ideja o stvaranju suverene nacionalne države. Ta ideja je možda nova, ali mentalitet i osjećaji potječu iz prošlosti.”⁵ Kao što je Sheldon Pollock to majstorski pokazao, ovo je i književni svijet. U njemu je uporaba sanskrta u svrhu pisanja kraljevskih tekstova i poezije hvale stvorila geografsku sferu, “sanskrtski kozmopolis”, koji se proteže preko onoga što mi zovemo “Indijom”.⁶

Nema sumnje da nam “hodočasnička Indija” nudi važno razumijevanje Indije, ne samo u prošlosti nego i u sadašnjosti. Iako se znanje o lingamima svjetlosti, o hramovima povezanim tijelom Boginje i o svetim rijekama koje se slijevaju s neba možda čini ezoteričnim ljudima koje zanima politika u stvarnom svijetu, ti obrasci posvećivanja i dalje drže milijune ljudi vezanim uz zamišljeni krajolik njihove zemlje.

TĪRTHE: SVETI PRIJELAZI

Mjesta koja hodočasnici traže zovu se *tīrthe*, što bi doslovno značilo “gazovi” ili “prijelazi”. Ta riječ dolazi od korijena glagola “prijеći”. To je prva riječ koju trebamo znati dok istražujemo svetu geografiju Indije. U stara vremena *tīrtha* je doslovno bila plitki dio rijeke na kojem je možete prijeći. Dakako, mnoge se indijske religijske *tīrthe* nalaze na obalama ili slivovima velikih rijeka. U širem smislu *tīrtha* je mjesto duhovnog prijelaza gdje su bogovi blizu, a koristi od štovanja obilne. Na mjestu duhovnog prijelaza molitve i obredi imaju veći učinak, a zavjeti se lakše ispunjavaju. *Tīrtha* je sa svojim mnogim asocijacijama riječ koja označava prolazak, a u mnogim pogledima i transcenden-ciju.⁷

U ranim *Vedama* i *Upaniśadama* riječ *tīrtha* se često koristi i odnosi se na prijelaz.⁸ U *Vedama* je vatreni oltar prikazan kao mjesto prijelaza i komunikacije između ovog i onog svijeta. Sama sveta vatra je sredstvo prelaska. Bogovi se spuštaju i zauzimaju svoje mjesto u obrednoj areni za žrtvovanje, a molitve svećenika u ime pokrovitelja žrtvenog obreda dižu se u nebesa. Ustvari, odlazak u nebesa se jamči i samom pokrovitelju obreda. Prema tradiciji *Upaniśada* “prijelaz” se često odnosi na preobrazbu duše koja prelazi iz ovog svijeta u ono što zovu svijetom Brahmana ili apsoluta, svijetom koji je okupan svjetlom znanja. Taj prijelaz u tom slučaju nije uzrokovan složenim vedskim obredima već duhovnim znanjem. Takav prijelaz mora se izvesti uz pomoć vodiča, gurua i znanja koje on dijeli. Primjerice, *Praśna Upaniśada* završava učenikovom hvalom gurua: “Ti si doista naš otac – ti koji nas vodiš prema obali gdje ne postoji neznanje.” U *Iśa Upaniśadi* osoba koja prelazi smrt stječe besmrtnost pomoću znanja. Prema *Mundaka Upaniśadi* osobe prelaze preko žalosti i grijeha kako bi dosegle besmrtnost. Kaže se da poznavatelj Brahmana postaje Brahman. “On prelazi preko [*tarati*] žalosti. On prelazi preko [*tarati*] grijeha. Oslobođen čvorova srca, postaje besmrtnan.”⁹

U *Mahābhārati* i popularnoj književnosti Purāna riječ *tīrtha* često označava duhovni prijelaz koji je odredište hodočasnika. Tijekom

prvog tisućljeća nove ere hodočasnička putovanja, *tīrthajātre*, su postala česta pojava u religijskom životu i književnosti. Pojam *tīrtha* je i dalje imao ono bogato simboličko značenje rijeke, gaza, prijelaza i daleke obale koje je razvijeno u *Upaniśadama*. No, ovo naše doba, Kali, je siromašno velikim vedskim obredima žrtvovanja i traganja za duhovnim znanjem. Ipak, hodočašća na *tīrthe* su i dalje vjerodostojan duhovni put, a *tīrthajātre* su postale važna zamjena za teže i skuplje obrede i žrtvovanja. To je put našeg vremena. Ne iznenađuje da se koristi hodočašća na ovo ili ono mjesto često uspoređuju s koristima od nekog važnog obreda žrtvovanja. Primjerice, slavna Dasāshvamedha *tīrtha* u Banārasu je mjesto gdje obrednim kupanjem možete steći plodove žrtvovanja “deset *aśvamedhi*”. U religijskom svijetu postoje tisuće takvih ekvivalenata koristi hodočašća.

Na početku dijela *Mahābhārata* u kojem se govori o *tīrthajātrama*, postoji jedan odlomak koji daje objašnjenje za izjednačavanje hodočašća i žrtvenih obreda:

O, Kralju, siromašan čovjek ne može steći plodove žrtvenih obreda, o kojima točno i potpuno govore vedski mudraci. Žrtveni obredi sa svojim brojnim preduvjetima i različitim izvedbama su zanimanje prinčeva, a ponekad i vrlo bogatih ljudi, ali ne i pojedinaca koji nemaju sredstava i alata i koji se ne mogu osloniti na pomoć drugih. No, počujte, Kralju, o načinu koji je dostupan čak i siromašnima, a koji daje svete plodove žrtvovanja. O, Kralju, to je najveća tajna mudraca: sveta praksa hodočašća [*tīrthajātrā*] pospješuje čak i obred žrtvovanja!¹⁰

Māhāthmije su pisani hvalospjevi koji sadrže himne i priče o tome kako su *tīrthe* postale svete i koje navode koristi od hodočašća. One čine veliki dio sanskrtke književnosti. Tijekom mnogih stoljeća te priče su postale dio lokalne indijske književnosti i usmene predaje. Ako bismo sudili samo prema obujmu književnosti te vrste, čini se da je hodočašće tijekom posljednje dvije tisuće godina postalo jedan od najvažnijih religijskih obreda u Indiji.

Ljudi idu na hodočašće da bi ispunili zavjet, *vratu*, za molitvu koja je uslišana. Ili se zavjetuju da će otići na hodočašće ako molitva bude uslišana. Pojedina mjesta, poput Tirupatija u Andhra Pradeshu, specijalizirala su se za *vrate* posvećene iscjeljivanju, obiteljskom blagostanju ili financijskom oporavku ili uspjehu. Na hodočašće možete otići i da biste donijeli pepeo pokojne voljene osobe na obližnju rijeku. Možete otići i do jedne od velikih *tīrthi* koje se specijaliziraju za obrede za pokojnike – Gayā, Kāshī ili Prayāga. Na hodočašće možete otići i radi osjećaja duhovnog pročišćenja. Hvalospjevi *tīrthama* neprestano govore da grijesi i žalost nestaju poput dima nakon što uđete u *tīrthu*. Na hodočašće možete otići i samo da biste razgledali pojedino mjesto, radi *daršana* svetog mjesta, planine, rijeke i božanskog prizora koji nudi duhovne blagodati. Možete otići i da biste bili u društvu isposnika i mudraca, koji često prebivaju na *tīrthama* i povećavaju moć tih mjesta.

I sam hodočasnik u mnogim pogledima postaje isposnik. Iza sebe ostavlja svoj dom i bira oskudicu i teškoće na putovanju. Postoji vrlo stvaran osjećaj da su sami hodočasnici oni koji čine *tīrthe*. Kao što je junak Judhisthira iz *Mahābhārate* jednom rekao mudrom Viduri, koji se vratio s dugoga hodočašća: “Poklonici poput tebe, koji su i sami postali *tīrthe*, su oni koji pretvaraju *tīrthe* u *tīrthe*, utjelovljujući tamošnju prisutnost Božju.”¹¹ Tijekom mnogih godina, kako se povećavao broj hodočasnika i zbirna moć njihovog obožavanja, indijski hodočasnici su neprestano pretvarali svoje *tīrthe* u *tīrthe*.

U *tīrtha māhātmijama* jasno stoji i da odlazak na *tīrthu* nije samo stvar nogu, već i stvar srca. “*Tīrthe* srca” (*mānasatīrthe*) su jednako važne kao i zemljopisne *tīrthe*. I te *tīrthe* su pobrojane, prvo u *Mahābhārati*, a potom i u mnogim *Purānama*: istina, dobročinstvo, strpljenje, samokontrola, celibat i mudrost – to su *tīrthe* u kojima se osoba mora kupati kako bi postala uistinu čista.¹² Kaže se, kada bi samo voda bila dovoljna za pročišćenje, onda bi i sve ribe iz Gange išle u nebesa. Doista prelazite samo ako se kupate i u *tīrthama* srca. “Onaj koji se uvijek kupu u zemaljskim *tīrthama* kao i u *tīrthama* srca stiže do krajnjeg cilja!”¹³

U današnjoj se Indiji riječ *tīrtha* prvenstveno povezuje s onim mjestima prijelaza koja u indijskoj geografiji predstavljaju živo utjelovlje-

nje bogova i boginja, junaka, junakinja i mudraca. Najpoznatije *tirtha* privlače hodočasnike različitih jezika, sekti i regija. Uz to postoje i bezbrojne lokalne i regionalne *tirtha* koje posjećuju hodočasnici iz njihove neposredne blizine. Za lokalne posjetitelje nijedno mjesto nije premalo da bi ga smatrali *tirthom*. Na neki je način i svaki hram *tirtha*, posvećen da bi bio prijelaz između zemlje i nebesa.

Tijekom barem dvije tisuće godina hodočašće na *tirtha* je bilo jedan od najčešćih religijskih obreda koji nose naziv “hinduistički”. U suvremenom svijetu se učestalost hodočašća nije smanjila, ali je prijevoz postao pristupačniji i tako prospješio veliki promet hodočasnika. Hramovi visoko u Himalayi nisu više pristupačni samo onima najsrčanijima. Do njih možete doći autobusima koji idu cestama do hramova Badrīnāth i Kedārīnāth, do izvora rijeke Gange na Gangotriju, i do izvora Yamune na Yamunotriju. Na internetu se mogu naći oglasi za turističke pakete za posjet na ta četiri odredišta, četiri *dhāma* Himalaye. Za one koji žele vidjeti čitavu Indiju postoje i “videokočije” koje ih vode na hodočašće kroz Indiju, do Badrīnātha na sjeveru, Purija na istoku, Rāmeshvare na dalekom jugu i Dvārake na dalekom zapadu. Indija je zemlja deset tisuća *tirthi*. Svakog dana na cesti možete naći doslovno milijune ljudi.

Tirtha su usko povezane s velikim brojem starih i suvremenih priča. Te *tirtha mātmi* je i *sthala purāne* govore kako je svako mjesto postalo sveto i koje koristi možete imati od posjeta njima. Promatrajući književnost o hodočašćima, kao i sama mjesta hodočašća, na koje načine se svetost izražava riječima? Kako jezik hodočašća, s onim što zovem “gramatikom posvećivanja”, stvara krajolik iz tog velikog broja mjesta i njihovih priča? Kao što sam već rekla, mitovi doista postaju zbilja jer su događaji opisani u njima povezani s krajolikom. U ovoj knjizi detaljno ćemo istražiti kako su velike rijeke, planine i brda u Indiji povezani s mitovima o bogovima i junacima.

Wendy Doniger je u svojoj knjizi *Other Peoples' Myths* napisala: “Mit ne može funkcionirati kao mit sam po sebi; on dijeli svoje teme, svoje likove, pa čak i neke događaje s drugima mitovima. Taj korpus mitova podupire svaki pojedini mit, daje mu nevidljivo dodatno značenje i nudi oblike koji se djelomice ponavljaju kako bi ojačali u sjećanju

ljudske zajednice.”¹⁴ Njezina opažanja o hinduističkim mitovima jednako vrijede i za hinduistička svetišta – mjesta koja se zovu *tīrthe* ili “prijelazi”, *pīthe* ili “sjedišta bogova” ili *dhāmovi*, “prebivališta bogova”. Ona ne postoje izdvojeno. Čak i najudaljenija mjesta, u najudaljenijim planinama Himalaje gdje nastaju rijeke i gdje su hramovi okovani snijegom tijekom pola godine, nisu izdvojena, već su dio složene mreže značenja i povezivanja, cjelokupnog krajolika koji je bogat vlastitim “nevidljivim dodatnim značenjem”. Da parafraziram Doniger, mreža *tīrthi* podupire svaku pojedinu *tīrthu*, daje joj viši smisao i povezuje je s ostalim mjestima koja joj onda umjesto lokalnog daju nadlokalni značaj.

SVETI KRAJOLIK I REGIJE

Najjednostavnije rečeno, geografija je pojam koji označava opis, proučavanje i klasifikaciju Zemlje i njezinih značajki. Iako su mnoge grane geografije po svojem pristupu i metodama znanstvene, iz proučavanja hinduističke Indije je jasno da su njezine geografske značajke – njezine rijeke, planine, brda i obale – bez obzira koliko ih točno izmjerili ili nacrtali, također prožete pričama o bogovima i junacima. To je rezonantna, sveta geografija. No, to je i krajolik, utoliko što su te značajke povezane s većom cjelinom. Pojam “zamišljeni krajolik” ne koristim u prenesenom značenju. To je živi krajolik koji se možda odnosi na neki određeni hram, brdo ili svetište, ali koji ga postavlja i u širi kontekst. Krajolik je povezan i pobuđuje osjećaje i vezanost. U svojoj sjajnoj studiji mitskoga tla zapadnjačkih krajolika Simon Schama je napisao: “Iako po navici prirodu i ljudsko opažanje dijelimo na dva područja, ona su zapravo nerazdvojna. Prije nego što uopće postane odmor za osjetila, krajolik je djelo uma. Njegovi prizori su načinjeni i od slojeva sjećanja i od slojeva zemlje.”¹⁵ U ovom slučaju Schama, naravno, piše o naslikanom krajoliku, ali ako to prenesemo na naš kontekst u Indiji, vidimo da je sveti krajolik, iako nije naslikan, također načinjen od slojeva mitova, sjećanja i povezivanja koji oblikuju ljudski doživljaj prirode.

Koraci hodočasnika su polazišna točka pri stvaranju živoga krajolika. Hodočasnici napuštaju dom, a staze njihovih putovanja stvaraju mrežu značenja i povezanosti. O pojedinačnim hodočašćima u Indiji ne postoji mnogo dokaza zato jer ne postoji tradicija pisanja osobnih memoara s hodočašća, kao što je bila knjiga *Book of the Wanderings of Friar Felix Fabri* iz petnaestog stoljeća. To je izvještaj samog fratra Felixa koji je bio oduševljen svojim putovanjem Svetom zemljom. U Indiji postoji vrlo malo takvih izvještaja. Ima, naravno, oglasa iz opsežnih *tīrtha māhātmija* koji pozivaju hodočasnike da posjete ovo mjesto, ono mjesto, svako mjesto. I ima samih mjesta koja nude vlastite dokaze o bezbrojnim hodočašćima tijekom stoljeća. Koraci hodočasnika kreću se u istom smjeru, privučeni određenim mjestom. Mnoge žarišne točke krajolika hodočasničke Indije su vrlo velike; druge su lokalne i stvaraju osjećaj regionalnog identiteta.

Jedan od sjajnih primjera tog regionalnog magnetizma je hodočašće u Pandharpūr u Maharashtri, mjestu prikazanja boga Vithobe, inkarnacije Krišne. Svake godine sveci-pjevači naroda Marathija – od Jnāneshvara iz trinaestog stoljeća do Tukārāma iz sedamnaestog stoljeća – idu na hodočašće do Pandharpūra radi njegovog daršana. U društvu tih svetaca putuju i današnji hodočasnici, koji čitavim putem pjevaju dobro poznate pjesme svetaca. Dok putuju, nose nosiljke sa srebrnim otiscima stopala svetaca. Postoji dvadeset osam takvih povorki koje nastaju u gradovima i selima u čitavoj Maharashtri. Neka mjesta su udaljena i više od stotinu kilometara. Te nosiljke, *palkhiji*, i povorke hodočasnika koji putuju s njima spajaju se, tijekom nekoliko dana, u gradu Pandharpūru. Na kraju se sastaju ispred grada da bi stvorili jednu veliku povorku do Vithobinoga hrama. Danas je to, za vrijeme najvećeg od četiri hodočašća u Pandharpūr, skup od oko pola milijuna ljudi.

Antropologinja iz naroda Marathi, Iravati Karve, koja je kasnih 1940-ih godina išla na to hodočašće, ostavila je poznati opis svog putovanja: “Pronašla sam novu definiciju Maharashtre: zemlja čiji narod ide na hodočašće u Pandharpūr.”¹⁶ Anne Feldhaus je svojim detaljnim istraživanjem Maharashtre još više naglasila tu sliku i dodala joj obilježje složenosti. Ona prikazuje mnoge načine kako “religijske slike

i tradicija hodočašća omogućuju ljudima u Maharashtra da dožive i pojme regije.” Ne postoji jedinstvena geografska slika, već “brojne regije koje se poput zakrpa međusobno preklapaju i koje ne stvaraju gotovu sliku”.¹⁷ Kao što je Feldhaus na temelju svog velikog iskustva na terenu napisala: “Većina ljudi je usmjerena na cilj, Pandharpūr, te su sretni kada dođu do njega. Zabrinuti su jer ne znaju gdje će prenoćiti, jer se boje kradljivaca i jer ne znaju koliko će dugo morati čekati u redu na autobus na povratku kući. Jedinstvo koje osjećaju je uglavnom jedinstvo s *neposrednom* skupinom hodočasnika s kojom putuju mnogo dana, a ne s nekom zamišljenom cjelinom Maharashtre.”¹⁸ Čak i tako, njihovo putovanje mnogim cestama koje vode do Pandharpūra im je dalo iskustveno znanje o kulturi Maharashtre.

Hodočašće do Pandharpūra nije lako, a isto vrijedi i za još jedno veliko hodočašće: do planinskoga hrama Gospoda Ajjappe u Sabarimali u Kerali. To je također uglavnom regionalno hodočašće, ali ono danas ne privlači samo hodočasnike iz Kerale, već i iz Tamil Nadua i čitave južne Indije. Ovo hodočašće zahtijeva izvanrednu disciplinu. Svaki se hodočasnik mora zavjetovati na vegetarijanstvo tijekom četrdeset jednog dana; na suzdržavanje od seksualnih odnosa; na disciplinu i poniznost. Nakon što se zavjetuju, svi hodočasnici dobivaju ime Ajjappa, a međusobno se mogu osloviti samo imenom Svami. Hodočašće je dostupno svima, bez obzira na kastu, stalež ili religiju, ali samo muškarcima ili ženama koji još nisu ušli u pubertet ili koji više nisu plodni. Jer Ajjappa je planinski bog celibata, koji je prisutan na određitu, ali i u društvu hodočasnika.

Hodočasnici putuju bosonogi. Na glavama nose stvari zamotane u tkaninu. Pola toga je žrtva koju nose Gospodu Ajjappi, a pola su stvari koje nose za putovanje. Hodaju u skupinama kroz šume i planine u Kerali. Najduža staza je duga gotovo stotinu kilometara, ali najpopularnija je kratka staza koja je duga samo oko šest kilometara. Hodanje bosim nogama je teško, osobito za one koji se odvažavaju na dulje putovanje. Tjednima tijekom sezone hodočašća, od studenog do siječnja, ti se hodočasnici isposnici u crnoj odjeći i s prepoznatljivim svežnjevima na glavama kreću prema Sabarimali, pjevajući *Svamije*

Šaranam Ajjappa! “Nalazim utočište u Gospodu Ajjappi.” Bol, žed i žuljevi zbog putovanja su stalna pojava. Antropolog E. Valentine Daniel, koji se odvažio na to putovanje s tamilskim hodočasnici iz sela u Tamil Naduu, opisao je svoje vlastito iskustvo, kao i iskustvo ostalih iz njegove male skupine od sedmero ljudi. Napisao je: “Riječima jednoga hodočasnika, koji se prisjećao jednog uspona, ‘nisam znao, čuo ili osjećao ništa drugo. Bio sam preumoran da bih osjećao umor. Čuo sam samo vlastiti glas koji je zazivao *Ajjappo, Ajjappo, Ajjappo*. Nije postojalo ništa drugo osim mojega glasa i mene. Tada sam istinski spoznao svoga Gospoda.”¹⁹ Konačni uspon uz slavni osamnaest stepenica do hrama smatra se vrhuncem hodočašća. Doista, samo oni koji su poštovali zavjet tijekom četrdeset jednog dana, smiju kročiti tim stepenicama. To je uspon koji ih vodi do susreta oči u oči s Gospodom Ajjappom.

U cjelini, krajolik kojeg su stvorile staze hodočasnika, zapravo je krajolik Kerale. Njega je oživjela priča o Gospodu Ajjappi, koji je očito lokalni junak-bog. To je priča o napuštenom djetetu kojeg je pronašao kralj koji nije imao vlastite djece. On ga je odgojio kako bi ga nasljedio. Međutim, ljubomorna kraljica je željela da njezin vlastiti sin postane kralj. Stoga je zamolila dječaka da joj donese tigričinog mlijeka kako bi ozdravila od opasne bolesti od koje je bolovala. Dječak je hrabro prihvatio izazov i uspješno donio kući tigričino mlijeko – jašući na tigrici! Taj lokalni dravidski bog lovac juga je također postao poznat kao inkarnacija Šive i Višnu u jednom tijelu. Zbog toga uživa i veći ugled među hinduistima. Ovo je uglavnom regionalno hodočašće i svake godine privlači sve više hodočasnika. Godine 2007. hram je posjetilo oko deset milijuna hodočasnika. Na vrhuncu sezone svakih sat vremena Ajjappin *daršan* doživi i do pet tisuća ljudi.²⁰